

Razmatranje društvenih aspekata doktrine fotovvata u Horasanu od III do VI stoljeća po Hidžri¹

Hamīd Karamīpour

Odsjeku za povijest Teheranskog univerziteta, I.R. Iran

Sažetak

Doktrina *fotovvata* (viteštva) predstavlja jednu od drevnih povijesnih pojava od antičkoga Irana pa sve do savremenog doba. Uprkos tome što je ova ideologija bila raširena među mnogim društvenim grupama, glavnina istraživanja o ovom tradicionalnom društvenom fenomenu naglasak su stavljala na njegove ratničke aspekte, zanemarujući pri tome njegov društveno-ekonomski karakter. Ovaj rad kroz analizu različitih aspekata doktrine *fotovvata* u regionu Horasana nastoji potvrditi stajalište da se u povijesnom periodu koji se tretira u radu pa sve do početka hilafeta Nasiruddinullaha i njegova nastojanja institucionaliziranja ove doktrine desio proces uzajamnog prožimanja *fotovvata* i tesavvufa. Također, u ovom periodu doktrina *fotovvata* poprimila je zamjetljive društvene aspekte. Ove karakteristike zapažaju se, istina mjestimično, u tradiciji *fotovvata* u Bagdadu, koji je u vrijeme abasidskog halife Nasira, i to opet u jednom ograničenom vremenskom kontekstu, poprimio institucionalnu formu. Ovaj rad neće tretirati karakteristike “nasirovskog fotovvata” nego će se

¹ *Tahqīqāt-e tārīx-e eġtemāʿī, sāl-e sovvom, šomāre-ye avval, bahār va tābestān 1392/2013, str. 89–113.*

ograničiti na spomenuti povijesni period i to u regionu Horasana, budući da dosada nije urađeno cjelovito istraživanje niti je napisan zaseban rad o ovoj temi.

Ključne riječi: fotovvat, viteštvo, ajjārān, melametije, tesavvuf.

Uvod

Mnogobrojni su razlozi zbog kojih je veoma komplicirano razmatrati i istraživati fenomen *fotovvata* (viteštva) u povijesti Irana. Jedan od glavnih razloga jeste meta-narav ove pojave i različiti, često oprečni pristupi njezinu izučavanju, što je dovelo do problema postavljanja precizne i sveobuhvatne hipoteze o *fotovvatu*. *Fotovvat* je predstavljao kodeks etičkih principa, praktičnih uputa ponašanja i ophođenja mnogih gradskih i društvenih slojeva kao što su: zanatlije, *ajjārāni*² i sufije. I svaki od tih slojeva prihvatao je kodekse *fotovvata* u skladu s vlastitim zahtjevima i potrebama. Dakle, onaj ko se bavi istraživanjem rečene problematike suočen je, prije svega, s etičko-religijskim principima koji sadrže zajedničke značajke koje međusobno povezuju različite društvene skupine. Preciznije kazano, doktrina *fotovvata* sadrži karakteristiku povezivanja i prisajedinjavanja gradskih skupina što se ne može zapaziti ni kod jedne druge povijesne pojave u Iranu i islamu.

Analizirajući različite aspekte *fotovvata*, neki istraživači, uzimajući u obzir neka njegova obilježja oponiranja nasilju, smatrali su da se radi o pokretu Iranaca koji je sa jedne strane bio uperen protiv arapske dominacije, a s druge protiv silnika i bogataša (Nafīsī, 1342: 150–172); drugi su ga, pak, smatrali čisto ratničkim pokretom (Hākemī, 1389: 20–50). Ono što su ove grupe istraživača smatrale osobinama i karakteristikama vitezova predstavlja tek jedan od segmenata učinkovitosti ove doktrine.

2 *Ayyārān* (عیاران) – vitezovi su društveni sloj Irana koji je njegovao posebne etičke i ratničke principe. Velikodušnost, pomoć siromašnima i slabima predstavljali su jedan od temeljnih kodeksa ponašanja ajjārāna. Ponekad su posezali i za presretanjem karavana. Ajjārāni su čvrsto istrajavali na rečenim principima. Suština njihova viteštva počivala je na trima temeljima: postupaj u skladu s vlastitim riječima; ne govori neistinu; djelovanje temelji na strpljivosti (*Encyclopedia Iranica*). U radu će se upotrebljavati izvorni termin Ajjārān (op. prev.).

Međutim, činjenica je da je doktrina *fotovvata*, kao što će se pokazati, imala komplicirane i raznolike osobenosti i učinkovitosti.

Claude Cahen prije svih istraživača društvene povijesti Irana uočio je činjenicu da su vitezovi i doktrina viteštva u cjelini imali društveno i gradsko obilježje o kojem je on govorio kao o “civilizacijsko-gradskom fanatizmu” (Cahen, 1991: 964). Premda Cahen svoju tvrdnju nije opsežnije istraživao, analiza povijesnih izvora potvrđuje ispravnost njegove teze. Cahen *fotovvat* smatra gradskim fenomenom čiji principi i program djelovanja unose specifičan oblik jedinstva i zajedništva među društvene grupe. Stoga, prihvatanje ovih principa oslobađa grupu raslojavanja i razuzdanosti, ali joj i otvara puteve novih obzorja. Cahen ističe da su društveni pokreti Irana, uglavnom, nastali u ozračju *fotovvata* (Ibid.: 965).

Osim kompleksnog i razuđenog značenja pojma *fotovvat*, potrebno je ukazati i na činjenicu da sociološka znanost još uvijek ne sadrži jednu uopćenu i generalnu teoriju na osnovu koje bi mogla pristupiti analizi i raščlanjivanju društvene povijesti i društvenih institucija. Stoga, u proučavanju promjena koje se odnose na doktrinu *fotovvata*, čiji je značajan segment povezan s društvenom poviješću, treba napredovati postupno i promišljeno, uzimajući u obzir specifičnosti povijesnih pojava u Iranu.

Druga teškoća pred kojom su suočeni istraživači doktrine *fotovvata* jeste činjenica da se termini “fetyān”, “ğavānmardān”, “ayyārān” i “šattārān” u različitim regijama i epohama, čak i kada je o različitim strujanjima i događanjima riječ, u izvorima upotrebljavaju bez naznačavanja bilo kakve distinkcije među njima.

Različiti pristupi i često oprečna značenja koja se o rečenim terminima javljaju u povijesnim izvorima stvaraju teškoće pri pokušaju njihova preciznog definiranja. I to je razlog da dosada nije obavljeno temeljno istraživanje o ovoj tematici. Ali, kao što će se vidjeti u nastavku rada, povijesničari, sufije i književnici koji su do VI. st. po H. davali naznake o ovoj temi, kada god bi upotrijebili izraze kao: “ayyār” ili “šattār”, govoreći o djelovanju posebnog sloja ljudi, uglavnom su imali u vidu njihov ratnički i borbeni karakter; kao npr. brojne naznake upotrebom ovih izraza o ratnicima Bagdada u prvim st. po H. koje susrećemo u povijesnim izvorima (Mas‘ūdī, 1369: 2/404); ili o Jakubu Lejsu u Sistanu. Međutim, činjenica je da se doktrina *fotovvata* u Horasanu ne može ograničiti samo na djelovanje osoba poput Jakuba Lejsa, budući da su tu egzistirale i

ličnosti kao Fozejl Ijaz (187. po H.), Ebul-Hasan Harakani (425. po H.) i mnogi drugi koji su, prihvatajući tesavvuf, u doktrinu *fotovvata* unijeli i etičnost. Naravno, horasanski tesavvuf nije bio jednoobrazno strujanje, ali je sadržavao izražajnu sufijsko-etičku obojenost u usporedbi sa drugim islamskim teritorijama.

Namjera ovoga rada jeste potvrditi da je doktrina *fotovvata*, kao jednog važnog fenomena u povijesti Irana, bila izložena dubokim utjecajima kulturološko-religijskih i političkih promjena koje su se dešavale u Horasanu. Na tragu primanja ovih utjecaja horasanski “tesavvuf opijenosti” povezao se sa sunnetom *fotovvata* te su sufije u svoj nauk unijele mnoge principe i slogane “vitezova” (*fetyān*), a i “vitezovi” su uzimali sufije za svoje muride. U povijesnom periodu koji tretira rad *fotovvat* i tradicija *ajjārāna* u Bagdadu i Transoksaniji bila je prožeta ratničkim metodama i razbojništvom i imala je sasvim malo dodira s tesavvufom. Važnost ove teme jeste u tome da jasno pokaže kako su se promjene “filtriranja *fotovvata*” u vrijeme abasidskog halife Nasira, od kojih je jedna bilo povezivanje s tesavvufom, u Horasanu pod utjecajem sufija desile znatno ranije i ovo horasansko iskustvo nedvosmisleno i bez ikakve sumnje jeste preteča transformiranja *fotovvata* u bagdadskom hilafetu.

Značenje termina *fotovvat*

Termin *fotovvat* izveden je od riječi “fatan” (فتى) koja se u arapskoj tradiciji upotrebljavala u značenju hrabre i darežljive osobe (Ġavād, 1958: 5–7). Nakon pripisivanja ovog termina hrabrim i darežljivim osobama i širenjem djelovanja “vitezova” u II st. po H., termin *fotovvat* počinje se primjenjivati i u islamskom društvu (Cahen, 1991: 964). Termini *fotovvat*, *ġavānmardī*, *fetjān* i *ajjārān* pripisuju se u povijesnim izvorima različitim društvenim tokovima i grupacijama. Termin *fotovvat* među Arapima II st. po H. upotrebljavao se da označi jednu od osobenosti “viteza” i sinoniman je terminu “morovvat” koji je među Arapima slovio kao dopadljiva osobina, pohvaljena od većine ljudi (Ġavād, 1958: 8).

Jedan od najjednostavnijih načina da se dosegnu razlozi razlika u značenjima gore navedenih termina jeste analiza dvaju važnih povijesnih izvora iz V st. po H., tj. iz vremena u kojem je doktrina *fotovvata* prolazila jednu od najvažnijih etapa svojih promjena prije hilafeta Nasiruddinullaha. Ova dva gnostičko-didaktička izvora reflektiraju razli-

čite svjetonazore i slojevitost dužnosti i obaveza ove doktrine. Jedan od dvaju povijesnih izvora jeste *Fotovvatnāme*, autora Ebu Abdurrahmana Sollamija (412. po H.), prvo djelo napisano na ovu temu u kojem autor, posmatranjem jednog sufije, objašnjava i tumači principe i ideologiju doktrine *fotovvata*.

Fotovvat u ovom djelu tretira se kao skup pozitivnih etičkih vrlina kao: iskrenost u govoru, pomoć drugima, požrtvovanost, zanemarivanje vlastite osobnosti i osobine slične ovima (Sollamī, 1372: 422–436). U svojoj *Poslanici* Sollami se nije osvrnuo na *ajjārāne* i njihovo ratovanje te se čitatelj u ovom izvoru neće susresti ni sa kakvim obilježjem *ajjārāna* koje bi ukazivalo na ratovanje, hrabrost i odvažnost. Reklo bi se da je autor skicirao doktrinu *fotovvata* onakvom kakva bi ona trebala biti. Međutim, ono s čime se susrećemo u Sollamijevoj *Fotovvatnāmi* jeste jedan specifičan vid *fotovvata*, tj. sufijski *fotovvat* koji je bio raširen među sufijama Horasana u vremenskom periodu kojeg tretira rad.

Nekoliko desetljeća nakon Sollamijeve smrti Onsor al-Ma'ali Kejkavos Zijari napisao je 475. po H. iznimno vrijedno djelo *Qābūsname*. Tako, 44. poglavlje ove knjige nosi naslov “O doktrini viteškog kodeksa” u kojem se daju detaljna i podrobna objašnjenja o *fotovvatu*, što daje posebnu važnost ovom djelu.

Na osnovu tema koje obrađuje poglavlje o *fotovvatu* u *Qabusnami* da se zaključiti da je u V st. po H. doktrina *fotovvata* slovila kao skup etičkih principa i metoda koje je svaka društvena grupacija, shodno svojim zahtjevima i potrebama, uzimala kao temelj grupnog kodeksa ponašanja. Kratka i sažeta objašnjenja data o *fotovvatu* u *Qabusnami* tako su izražajna i jasna da su otklonila mnoge sumnje u pogledu različitih aspekata ove doktrine, te je upravo stoga ovo djelo jedan od istraživača i predstavio kao *Fotovvatnāme* (Gölpinarli, 1379: 99). Onsor al-Ma'ali ovako piše:

“Mudraci su od ljudi i pameti sačinili figuru riječima ne u tjelesnoj formi, a ta figura ima tijelo, dušu, osjetila i smislove [...] Tijelo te figure jeste viteštvo, a njena je duša istina.” (Onsor al-Ma'ālī, 1345: 243–261).

Potom on dijelom tog tijela smatra tri skupine: *ajjārāne*, vojnike i esnaflije i “ljudi su pod tim podrazumijevali viteštvo”. Osobenost *fotovvata* ovih triju grupacija objašnjava na sljedeći način: *fotovvat* *ajjārāna* jeste u tome da sve što kažeš to i uradiš; *fotovvat* vojnika

sličan je *ajjārānima*, ali najvažnije osobine koje krase ovu grupaciju jesu: gostoljubivost, skrušenost, vojničko ustrojstvo i velikodušnost. Štaviše, Onsor al-Ma'ali smatra da *ajjārāni* ne trebaju imati osobine kao što su: samoljubivost, služenje, poniznost i slatkorječivost koje za skupinu vojnika predstavljaju vrhunsko umijeće. Viteštvo esnaflija za njega je držanje date riječi i istrajavanje na tome (Ibid.). Dakle, tradicija *fotovvata* ili viteštva nije namijenjena nekoj posebnoj skupini niti se ograničavala samo na jednu grupu, nego je svaka društvena skupina, shodno zahtjevima svoga vremena te društveno-političkoj i ekonomskoj situaciji, bila odana principima *fotovvata*. To je i razlog što je katkada *fotovvat* *ajjārāna*, a nekada *fotovvat* sufija i zanatlija imao izražajnije očitovanje i oblike djelovanja, što ne treba uzimati kao razliku među ovim društvenim skupinama (Zarīnkūb, 1357: 349).

Povijesni korijeni doktrine *fotovvata*

Kod Arapa sve do II st. po H. termin *fotovvat* se odnosio na mladiće i hrabre, velikodušne i gostoljubive muškarce i nije sadržavao značenje grupnog organiziranog djelovanja. Međutim, u povijesti predislamskog Irana tradicija i doktrina viteštva (*ǧavānmardī*), koja predstavlja ekvivalent *fotovvatu* Arapa, seže duboko u prošlost i u periodu vladavine Sasanida odlikovala se jednim vidom institucionalizacije. U doba Sasanida "vitezovi" (*ǧavānmarthā*) sačinjavali su prvu jezgru iranskih konjanika kojima se vjerovalo. Oni su bili vrhunski konjanici i vješti strijelci čiji je zadatak bio čuvanje vladareva dvorca, a puk ih je smatrao odvažnim ratnicima (Zakeri, 1995: 99). Drugu skupinu iranskih "vitezova" iz vremena Sasanida predstavljali su "uglednici" (*aškūhān*) i *ajjārāni* među kojima su vladala posebna pravila. Oni su otimali od bogataša i poklanjali siromasima (Ibid.).

Ove su grupe bile izložene neprijateljstvu svećeničkog i vladajućeg sloja. Tako je, primjera radi, Azarbad Mahraspandan, vrhovni zoroastrovski svećenik iz vremena Šapura II, "vitezove" smatrao jednim od pet zala i nevolja svog doba (Daryāyī, 1383: 168). U *Vendidadu* se ove skupine optužuju za otimanje od bogataša, ali su ovim činom zadobijali zadovoljstvo puka (Zakeri, 1995: 318).

Istraživači sasanidskog doba smatraju da razloge pojave *ajjārāna* i promoviranja viteških osobina, odnosno viteške tradicije uopće, treba prije svega tražiti u klasnim razlikama društvenih slojeva u ovome

periodu, te u učenju mazdaizma koje se temeljilo na podjeli imovine bogataša siromašnima i ubogima (Daryāyī, 1383: 199). Neke od “autoriteta” među “vitezovima” – konjanicima, spominju različite skupine, posebno seoska populacija i esnaflije (zanatlije i trgovci). Ove potonje dvije skupine uzimali su “vitezove” (*ajjārān*) kao obrazac vlastitog ponašanja, budući da zbog klasnog sistema i postojanja “kasta” nisu mogli pristupiti “vitezovima” (Bahār, 1320: III).

Dakle, u povijesnom periodu Sasanida tradicija viteštva koja je sadržavala obrasce ponašanja utemeljene na vrlinama, kao što su hrabrost, požrtvovanost, velikodušnost, darežljivost, imala je brojne pristalice kako među konjanicima, tako i među nižim društvenim slojevima.

Nakon pada Sasanida i priključivanja Irana islamskom hilafetu mnoge kulturne i društveno-ekonomske institucije, shodno novim uvjetima, nastavile su svoje djelovanje. Doktrina *fotovvata* predstavljala je jedan od društvenih fenomena koji je zahvaljujući usklađivanju svojih temelja i principa sa sistemom novih vrijednosti i dalje nastavio živjeti. Nije nimalo jednostavno pružiti detaljna objašnjenja o načinu prenošenja društvenih tradicija u koje spada i doktrina *fotovvata* iz sasanidskog u islamski period, budući da povijesni izvori daju veoma uopćene i na više mjesta razasute izvještaje o ovome. Primjera radi, između redova se u povijesnim izvorima mogu dokučiti informacije o životu i djelovanju iranskih konjanika, upravo onih ranijih “vitezova”, nakon njihova nastanjanja u Kufi i Basri. Njih su, a zbog izuzetnih ratnih vještina i sposobnosti, Arapi koristili u osvajanjima “nevjerničkih” teritorija na islamskome Istoku (Balāzorī, 1367: 202). Ovi konjanici smatraju se prvim iranskim gazijama koji su se rame uz rame s Arapima borili protiv nevjernika na istočnim granicama islamskog hilafeta. Oni predstavljaju nastavak tradicije viteštva *ajjārāna* iz sasanidske epohe, veliki doprinos u arapskim osvajanjima. Svjedočanstvo toga predstavljaju natpisi na mezarima, kao “Abū Šaxtūye ġavānmard” ili “ġavānmard-e Žaryād” koji su bili mjesta hodočašća (Nišābūrī, bī tā: 151–152). Pokrajina Horasan, naročito u prva dva hidžretska st., zbog blizine “regiona rata” (*dār al-harb*) s jedne strane, te susjedstva sa Sistanom, s druge, bila je stjecište djelovanja haridžija, te saobraćanja “gazija”. Naravno, ne treba zaboraviti ni prisustvo asketa (*zohhād*) i sufija koji su se skupa s ovim ratnicima borili protiv nevjernika, nadajući se onosvjetovnoj nagradi (Zarīnkūb, 1383: 80). Uz to, međusobna sučeljavanja arapskih plemena nastanjenih u Horasanu, te pojava brojnih razbojničkih grupa

koje je teška bijeda i siromaštvo natjeralo na krađu i otimanje, doveli su do formiranja raznih grupa ratnika. Ove grupe imale su nekoliko zajedničkih karakteristika: prvo, ratnički i borbeni duh; i drugo, njihovo samopromoviranje kao "vitezova". Ove dvije karakteristike dovele su do toga da ih mnogi izvori spominju kao "vitezove" i *ajjārāne*, ne uzimajući u obzir njihove međusobne razlike.

Ajjārāni su u povijesnim i književnim izvorima više nego ostale društvene grupe bili poznati po *fotovvatu*. Poetska i prozna djela Iranaca kroz različite povijesne epohe obiluju pričama o njima i njihovu viteštvu, hrabrosti, čuvanju ugleda naroda, a naravno i o krađi i razbojništvu. *Ajjārāni* i skitnice, kako u iranskoj tradiciji tako i kod Arapa u predislamskom i postislamskom periodu, imali su brojne zajedničke osobine u djelovanju, a povijesničari su se, nažalost, izrazima koji se odnose na tradiciju *fotovvata* neštedimice koristili u različitim situacijama. Primjera radi, u djelu *Tārīx-e Sīstān (Povijest Sistani)* Jakub Lejs i *ajjārāni* okupljeni oko njega spominju se pod imenom "so'lūk" ³(صلوڪ)(*Tārīx-e Sīstān*, 1345: 24). Riječ "so'lūk" i u izvorima na arapskom jeziku asocira upravo na značenje *ajjārān* (Esfahānī, 1969: 21/313).

Sa'alīci (sa'ālīk)⁴ su bili aktivni na arapskom poluotoku u predislamskom periodu i među Arapima su sloveli kao obrazac viteškog morala. Viteškim osobinama kod Arapa smatrali su se i gostoljubivost i velikodušnost i Hatim Taji je zbog ovih osobina među predislamskim Arapima uživao viteški ugled. Nakon pojave islama hazreti Ali, zbog svoje darežljivosti, plemenitosti i hrabrosti postao je oličenje svih "vitezova".

Ajjārāni su bili prva grupa koja je sebe prozvala "vitezovima", a neki povijesničari spominjali su ih pod terminom "so'lūk" (*Tārīx-e Sīstān*, 1345: 24). *Sa'alīci* su nakon ubistva halife Osmana i uspostave Alijina hilafeta, tj. u jednom burnom i nemirnom periodu za Horasan, ubili izaslanika hazreti Alije (Balāzorī, 1367: 51).

Na teritoriji Arapa doktrina *fotovvata* pojavila se zajedno s *ajjārānima*. Ibn Haldun smatra da rat između Emina i Ma'muna, nasljednika Haruna al-Rašida, predstavlja početak djelovanja *ajjārāna* prvo u Bagdadu, a potom diljem islamskog teritorija (Ibn Xaldūn, 1369: 306). Izvještaji

³ *صلوڪ – puki siromah; prosjak; skitnica; besposličar, danguba; razbojnik, lopov; Teufik Muftić, *Arapsko-bosanski rječnik*, Sarajevo, El-Kalem, 1997, str. 800. (op. prev.).

⁴ * mn. od so'lūk (صلوڪ) – op. prev.

povijesnih izvora potvrđuju ovo Ibn Haldunovo stajalište. Ipak, fenomen *ajjārāna* u Bagdadu i na islamskoj teritoriji, uopće, ne može se ograničiti samo na spomenuto dešavanje budući da su *sa'alici* još prije islama bili poznati u arapskom društvu (Āvād, 1958: 14).

Tradicija *ajjārāna* u Horasanu

Region Horasana, iz različitih razloga – a na neke od njih je već ukazano – predstavljao je jedno od glavnih središta djelovanja *ajjārāna* i vitezova i korijene mnogih promjena u Horasanu a koje su mijenjale povijesne tokove treba tražiti u djelovanju ove skupine. Horasan je, prema svjedočenju povijesnih izvora, a posebno usmenih predaja poput *Abū Moslemnāme*, *Dāstān-e Samak 'Ayyār*, *Hamzenāme* predstavljao ratničko-viteški centar *ajjārāna*. Usmena pripovijedanja refleksija su iranske povijesne svijesti o ovoj skupini i njezina značaja u povijesti Horasana. Nažalost, mnogi povijesni izvori s omalovažavanjem su gledali na *ajjārāne* (Esfandiyār Kāteb, 1346: 335).

U II st. po H. region Horasana, a naročito grad Marv, bio je središte djelovanja *ajjārāna* i vitezova. Upravo stoga protivnici omejadske vlasti, Abasidi posebno, svoju propagandu širili su u ovom području. Pripovijest o životu Ebu Moslema Horasanija onako kako je prenose povijesni izvori i pučka usmena tradicija govori u prilog ovoj tvrdnji, budući da stanovnici Horasana i Iranci, općenito, Ebu Moslema znaju kao “osobu – oličenje iranskog viteza” (Zarīnkūb, 1357: 349). Ne samo puk nego su i *ajjārāni* Ebu Moslema smatrali istinskim vitezom i ova se predodžba ne može ograničiti samo na II ili III st. po H., nego traje do dana današnjeg. Štaviše, Ebu Moslem u Nasiruddinullahovoj doktrini *fotovvata* predstavlja jednoga od glavnih i temeljnih likova. Ibn Mi'mar Hanbali, čija *Fotovvatnama* nastoji pružiti podršku abasidskom halifi Nasiruddinu, Ebu Moslema i nekoliko drugih Iranaca, među kojima su Malek Kalidžar ibn Bardavil, Ruzbah Farsi, Bahram Dejlamī i Salman Farsi spominje u silsili vitezova (Ebn Me'mār, 1958: 140–145). Ebu Moslem sebi je priskrbio visoku i značajnu poziciju i u *fotovvatnamama* koje predstavljaju refleksiju sufijske misli. U većini ovakvih izvora Ebu Moslem Horasani zauzima nešto nižu poziciju u odnosu na poslanika Ibrahima i, slijedeći njegov metod rušenja idola, stalno mu je sjekira u ruci (Kāšefi Sabzavārī, 1350: 387). Zanatlije i pripadnici esnafa koji su imali veze s *fotovvatom* smatrali su Ebu Moslema “svojim”. Povijesni

izvještaji govore o povezanosti obrtnika i esnaflija s Ebu Moslemom do te mjere da su zbog širenja ove skupine među vojnicima horasanskog zapovjednika njegovu vojsku s podsmjehom nazivali “sedlarima” (Zarīnkūb, 1357: 349).

Prihvatanje islama na teritoriji u susjedstvu Horasana dovelo je mnogobrojne gazije i dobrovoljce za rat s idolopoklonicima u gradove. Pojedini članovi ovih grupacija odabirali su neki od zanata i vraćali se običnom životu. Međutim, drugi su pod izlikom zaštite hodočasničkih karavana, pomoći zapovjednicima u očuvanju poretka, prenošenja poruke vojnih zapovjednika u udaljene regione i sl. tome nastojali sačuvati svoj ratnički duh. Tako su u muslimanskim regionima, napose u Horasanu, uvijek postojale grupe u pripravnosti za pružanje ratnih usluga onima kojima je to bilo neophodno. Naravno, u ovom kontekstu treba spomenuti i grupe koje su teškoće života prevazilazile razbojništvom i pljačkom karavana. Također, i neki buntovni vojnici koji su zajedno sa svojim zapovjednicima i velikašima organizirali pobune protiv namjesnika pokrajine okupljajući pristaše nazivani su *ajjārānima*. Takva je bila pobuna Rafi’a ibn Lejsa, unuka Nasra ibn Sajjara, koji je bio “znamenito lice horasanskih junaka” i jedan od zapovjednika Haruna al-Rašida, a koja se dogodila u vrijeme Ma’munova hilafeta (‘Ūfi, 1374: 287).

U prvim hidžretskim stoljećima Sistan je smatran nemirnim i pobunjeničkim regionom. Stoga što su horasanski zapovjednici gotovo kroz čitavu povijest upravljali ovom regijom, očuvati mir i sigurnost u Sistanu zadavalo im je dosta glavobolje. Dugotrajno prisustvo haridžija u ovoj regiji kao i blizina Indije, koja se smatrala nevjerničkim područjem, osiguralo je preduvjete za djelovanje *ajjārāna* u Sistanu. Povijesni izvori navode osobine kojima su se odlikovale ove skupine, od kojih bismo izdvojili hrabrost, darežljivost, držanje do časti i ugleda, te otimanje i krađa. Primjera radi u djelu *Zein al-axbār* Jakub Lejs predstavljen je kao anonimna osoba, darežljiv, oštrouman i lopov koji je bio vođa *ajjārāna* (Gardīzī, 1315: 5). Skupine *ajjārāna* imale su širok dijapazon djelovanja kao: ratovanje s nevjernicima; rat s haridžijama; kontrola puteva; aktivnosti vezane za očuvanje sigurnosti poretka kao podrška vladajućim krugovima; zaštita hodočasničkih karavana. Takve svoje usluge naplaćivali su i tako osiguravali sredstva za život (Bāstānī Pārīzī, 1344: 44).

Srednjovjekovno iransko društvo stalno je imalo potrebu za uslugama ovih grupa. Aktivnosti *ajjārāna* bile su izraženije posebno u periodima političkih previranja. Takav primjer predstavlja Jakub Lejs,

koji je sredinom III st. po H. bio moćna i utjecajna ličnost.

Relacije između sufija i *ajjārāna* do III st. po H. gotovo da nisu ni postojale budući da tesavvuf još uvijek nije imao dublji doticaja s različitim gradskim slojevima. Međutim, primjeri pokazuju da su *ajjārāni* naročito u Horasanu i Sistanu kroz svoje djelovanje iskazivali snažnu religijsku tendenciju (Tārīx-e Sīstān, 1345: 24).

Borba *ajjārāna* Jakuba Lejsa s haridžijama u Sistanu bila je i religijski obojena; ili pripovijesti o životu Fozejla Ijaza i Ahmeda Hazravija (III st. po H.), koji su se od skitanja i razbojništva okrenuli tesavvufu te ih povijesni izvori spominju kao "velikodušne vitezove". Život Jakuba Lejsa pokazuje da je između zanatlija i *ajjārāna* postojala povezanost jer se njegov otac u povijesnim izvorima spominje kao jedan od najvažnijih kazandžija, a i Jakub i njegov brat Omer i sami su bili kazandžije (Bosworth, 1381: 333/1). Premda se tek od VII st. po H. u povijesnim izvorima govori o povezanosti između esnafa i *ajjārāna*, život Jakuba Lejsa i njegovih *ajjārāna* pokazuje da je ta povezanost uspostavljena od prvih hidžretskih stoljeća. Povijesničari veoma rijetko govore o pljački bazara ili esnafa od strane *ajjārāna*, premda opetovano izvještavaju o njihovu presretanju i pljačkanju trgovačkih karavana (Dūrī, 1999: 110). Ovo je važno za *ajjārāne* Bagdada, kao i Sistani i Horasana.

Tradicija viteštva u Horasanu do III st. po H. uz neke ratničke karakteristike sadržavala je i neke principe islamskoga zuhda, o čemu svjedoči pripovijest o razbojništvima Fozejla Ijaza te njegovu priključivanju sufijama i utjecaju koji je na njega imao tesavufski nauk (Ansārī Haravī, 1362: 32). O životu *ajjārāna* u Horasanu povijesni izvori ne pružaju nam nikakve detalje. Sve informacije uglavnom su uopćene i razbacane, ali srećom brojni su izvještaji o *ajjārānima* Bagdada na temelju kojih se mogu dokučiti važni detalji o njihovom životu. Ti izvještaji nedvosmisleno pokazuju da su od III st. po H. pa sve do perioda vladavine Nasiruddinullaha (575–622. po H.) *ajjārāni* u pojedinim dijelovima Bagdada bili veoma moćna snaga osobenog kodeksa ponašanja i čak su se u komuniciranju koristili izrazima koji se ne mogu pronaći kod drugih slojeva. O *ajjārānima* Bagdada Touhidi piše:

"[...] To su stasiti mladići koji dižu teško kamenje, imaju guste brkove, jedan s drugim razgovaraju grubim i neuglađenim riječima. U svakom slučaju, posjeduju osobenosti *fotovvata*. Njihova je dužnost uručivanje pisama i poruka vladarima i namjesnicima drugih teritorija, kako u miru, tako i u ratu" (Touhīdī, 1965: 293).

Ajjārāni su vještinu gađanja strijelom smatrali jednim od svojih najvažnijih principa (Amīn, bī tā: 89). Oni su, također, nosili posebnu odjeću; odlazili su na grob Ebul-Hindi Galib ibn Abdul-kousa, prvog islamskog pjesnika koji je napisao “vinsku pjesmu”, tamo pili vino i vinske pehare ostavljali na njegovu grobu (Kotobī, 1962: 2/122).

Uzimajući u obzir ono što je kazano dosada, postoji jedna bitna razlika između tradicije *ajjārāna* Horasana i grada Bagdada, odnosno arapskih teritorija uopće, a sadržana je u tome da su ratovanje, razbojništvo, bančenje obilježili bagdadski *fotovvat*, te je, shodno tome, manje naginjao ka sufizmu i sufijskom kodeksu ponašanja. Taberi daje detaljan izvještaj o borbi bagdadskih *ajjārāna* s Tahirovom vojskom, krajem II st. po H. na osnovu čega se da zaključiti o njihovu ratništvu i sklonosti ka pljački (Tabarī, 1354: 13/ 5533–5539). Ibn Esir, također, govori o paljevini nekih bagdadskih četvrti od *ajjārāna* (Ebn Asīr, 1351: 15/ 1551). Neki istraživači, pak, predočavaju potpuno “ljudsko lice” iranskih *ajjārāna*, posebno u Horasanu, ponekad čak i pretjerujući u tome (Gouharīn, 1331: 86–91).

Većina informacija o doktrini *fotovvata* na koje nailazimo u povijesnim izvorima odnosi se na period Nasiruddinove vladavine, te vrijeme nakon njega, dok povijesni izvori pružaju veoma štire i fragmentarne informacije o periodu koji tretira rad.

Uvid u djelovanje *ajjārāna*, kako u Bagdadu tako i u Horasanu, ukazuje na to da je politička situacija, napose moć ili slabost političke vlasti, određivala način i mjerilo njihova političkog angažmana. Kao što je kazano, u vrijeme ratova između Emina i Ma'muna i u vremenima kada su službene vojne institucije bivale nemoćne ispunjavati svoje dužnosti, tada su *ajjārāni* pojačavali svoje djelovanje ili s ciljem nadziranja regiona u kojima su živjeli, ili s ciljem otimanja i razbojništava, sužavajući tako prostor djelovanja abasidskim halifama. U Horasanu i Sistanu *ajjārāni* su u prvim stoljećima islama a naročito na zalasku moći tahiridske dinastije u Sistanu, uspjeli uspostaviti svoju vlast. Kako se navodi u povijesnim izvorima Sistani, *ajjārāni* pod vođstvom Jakuba Lejsa željeli su svojom vlašću jedino kultivirati Sistan i uspostaviti pravedan sistem u toj regiji (*Tārīx-e Sīstān*, 1345: 122–123).

Naravno, djelovanje *ajjārāna* ne može se ograničiti na ono što je dosada kazano, budući da su se upravljajući i emiri koristili njihovom moći i sposobnostima u različitim prigodama. Tako su ih uzimali za dostavljanje poruka i pisama emirima. Dostavljanje pisama bila je

veoma važna dužnost stoga što je osoba kojoj se ta dužnost povjeravala trebala biti korpulentna, snažna, okretna i spretna, ali isto tako i osoba koja je uživala povjerenje vlasti. Jedan od takvih junaka i *ajjārāna* iz VI st. po H. bio je Kejbe, hrvač, lični glasnik seldžučkog vladara Arslana II (Karmānī, 1366: 473–474).

U periodu vladavine Seldžuka koji se odlikovao relativnom sigurnošću, ipak su se dešavale mnoge krađe i razbojništva, a u gradovima i naseljima vladao je kakav-takav mir. U to vrijeme veliki broj *ajjārāna* dobrovoljno ili na poziv stavio se u službu vlasti kao dostavljači pisama ili čuvari. Ahmad Harbande i Ali ibn Sehl, *ajjārāni* iz seldžučkog doba, obavljali su dužnost čuvara reda ali i utvrde Bam (Ibid., 1366: 91).

Pred kraj seldžučke vladavine, haotičnog perioda ispunjenog nemirima, *ajjārāni* su se još jednom aktivirali i to da bi u odsustvu službenog predstavnika ove dinastije potpuno preuzeli održavanje poretka i sigurnosti, ili da bi posredstvom dužnosti čuvara mira i sigurnosti te upravljača utvrda još više osnažili svoj utjecaj i moć. Nadziranje utvrde Bam koje je bilo u nadležnosti utjecajnih *ajjārāna* tog doba jedan je od primjera njihove moći da je čak i Atabeg Mohammad Ildgaz bio pod njihovom zaštitom (Ibid., 1366: 90). Čuvar utvrde Bam krajem VI st. po H., kako navode povijesni izvori, slijedio je put čovječnosti i pravednosti, stajući na stranu puka, kao i čuvajući prava viših i nižih slojeva društva (Ibid., 92).

Ajjārāni iz perioda od III–VI st. po H. negovali su između sebe poseban sistem rangiranja. Tako se izrazi poput *sapahsālār* (glavno-komandujući – op. prev.), *sarhang* (ratnik, junak; pukovnik – op. prev.), *mehtar* (ugledniji; uglednik – op. prev.) pripisuju njima (Attār Nišābūrī, 1360: 708). Naravno, ne postoje ustrojeni niti jednoobrazni izvori o organiziranom djelovanju ove grupe, ali gornji izvještaji pokazuju da su *ajjārāni* nastojali uspostaviti ustrojstvo, barem, među svojim vojnicima.

Ajjārāni su čvrsto primjenjivali određeni kodeks ponašanja. Primjera radi, trpjeli su bičevanje; podnosili bez jauka odsijecanje dijelova tijela i razne oblike mučenja. A ukoliko bi čast njihovih sestara ili supruga bivala dovedena u pitanje, ubijali su ih bez provjere istinitosti takvih glasina (Ibn Ğouzī, 1368: 227).

Sufijski fotovvat

Pored toga što je doktrina *ajjārāna* i viteštva bila raširena među različitim društvenim grupama Horasana, i tesavvuf je imao iznimno velik utjecaj u ovom regionu. Veliki broj iranskih sufijskih prvaka kao što su: Ibrahim Edhem (162. po H.), Šakik Balhi (165. po H.), Fozejl Ijaz (185. po H.), Bajezid Bistami (261. po H.), Džunejd Bagdadi (297. po H.), Halladž (309. po H.) i mnogi drugi potjecali su iz Horasana ili su se nastanili u njemu. Uloga sufija Horasana u širenju i promoviranju tesavvufa bila je tako značajna da je horasanska sufijska škola, kao jedan od pravaca u tesavvufu, stekla veliku slavu u odnosu na bagdadsku sufijsku školu. Glavna ličnost horasanske sufijske škole jeste Bajezid Bistami, čiji je tesavvuf poznat kao “tesavvuf opijenosti” (*tasavvof-e sokr*), naspram bagdadskog “tesavvuf otriježnjenosti” (*tasavvof-e sahv*). Tesavvuf opijenosti bio je prožet derviškim plesom (*semāʿ*) i poezijom, što nije nailazilo na odobravanje uleme, dok je bagdadski tesavvuf otriježnjenosti, čiji je najznamenitiji predstavnik bio Džunejd Bagdadi, snažno istrajavao na čuvanju Šerijata.

Od III st. po H. Horasan, a posebno Nišabur, bio je važno uporište tesavvufa. Stoga i djela vezana za tesavvuf pružaju detaljne informacije o sufijama Horasana, kao i o njihovoj istaknutoj poziciji u povijesti tesavvufa III, IV, V st. po H. pa čak i nakon toga. Zahvaljujući duhovnoj snazi ovih sufija, mnoge grupe i skupine Horasana kao i susjednih teritorija priklonile su se tesavvufu, prihvatajući ove sufijske velikane za svoje pirove i podlažući se njihovom duhovnom naučavanju. Učenici odnjegovani pod duhovnim skutima ovih znamenitih učitelja odigrali su veliku ulogu u širenju tesavvufskoga nauka u Horasanu i susjednim teritorijama, ali i u veoma udaljenim krajevima. S toga razloga možda je Horasan nazvan “regionom odgajanja evlija” (Gölpinarlı, 1379: 33). Naravno, obrazovno-odgojni utjecaj horasanskih sufija koji je prodro i u Anadoliju bio je izražen do te mjere da su sve donedavno stanovnici Anadolije i bektašije svakog “turskog evliju” nazivali “Horasancem” ili su, u najmanju ruku, smatrali da ima neke veze sa Horasanom (Ibid.).

Tesavvuf nije privukao samo intelektualne krugove Horasana, nego su mu se priklonile i mnoge pučke skupine i niži društveni slojevi koji su na njima svojstven način, o čemu ćemo više kazati u nastavku, na prak-

tičnoj ravni iskazivali svoju pripadnost tesavvufu. Odricanje, povlačenje u osamu, svetost osiguralo je sufijama posebno mjesto među običnim ljudima, pa čak i upraviteljima i emirima. Malo-pomalo svetost sufija “rasla” je tako da su im puk, kao i njihovi muridi, pripisivali nadnaravna djela zbog čega su imali veliki broj sljedbenika. Širenju i procvatu sufijskog djelovanja svakako je doprinijelo i osnivanje hanikaha.

Jedan od razloga širenja tesavvufa i utjecaja sufija jeste vezanost pučkih skupina, posebno zanatlija i najnižih gradskih slojeva stanovništva za tesavvuf. Ova sklonost prije svega potjecala je iz načina komuniciranja sufija sa stanovništvom najrazličitijih regija. Naime, sufije nikada nisu iskazivale fanatičnost niti egoističnost, a posebno, nikada nisu s potcjenjivanjem i omalovažavanjem gledali na religijsko-kulturno naslijeđe ljudi i ukoliko interesiranja i sklonosti gradskih skupina nisu otvoreno oponirala njihovim normama i kriterijima, oni su ih ugrađivali u svoj idejni sistem. Primjera radi, sufije Anadolije, Transoksanije, Horasana kao i drugih teritorija veoma mnogo etičko-humanističkih običaja drugih kultura prisajedinili su svome naučavanju. Sufije u Horasaniu polučile su korist iz drevne tradicije viteštva i *ajjārāna* koja je tokom II st. po H. bila poznata kao *fotovvat* i na taj način su uspostavili “sufijski fotovvat” (Šafi‘ī Kadkanī, 1385: 40–55).

U cilju pravilnog i dubljeg razumijevanja *sufijskog fotovvata* najbolje može pomoći uvid u djela Abdurrahmana Sollamija Izedija Nišaburija (421. po H.), jednog od najvećih povjesničara tesavvufa. Sollami je napisao na desetke djela o različitim aspektima tesavvufa, od kojih su najpoznatija *Resā’el-e fotovvatiye*, *Malāmatiyye* i *Tabaqāt al-sūfiyye*. Bitno je naglasiti da ova tri djela jasno pokazuju proces formiranja *sufijskog fotovvata* i utjecaj koji je poprimio od tradicije *ajjārāna* i melametijskih sekti. Sollami se, kao i njegovi prethodnici, veže za horasanski tesavvuf sokra, što se nedvosmisleno uočava i u njegovim djelima.

Resā’el-e fotovvatiye smatra se najstarijim djelom napisanim o doktrini *fotovvata*. Djelo pokazuje da je *fotovvat* u IV i V st. po H. bio pod snažnim utjecajem tesavvufa. Sollami u ovom djelu klasificira etička načela *fotovvata*, odnosno kodeks koji trebaju primjenjivati “vitezovi”, potkrijepljujući svoje tvrdnje hadisima i predajama sufijskih prvaka. Prema Sollamiju, najvažniji principi *fotovvata* jesu: obzirnost i susretljivost prema “braći” i nastojanje u otklanjanju njihovih problema; njegovanje bogobožnosti i čednosti; neiskazivanje neprijateljstva prema “braći” zbog ovosvjetovnih stvari; cijeniti vrijednost ljudi; ne izdavati “braću” i sl.

(Sollamī, 1377: 2/ 328). Attār Nišaburi Fozejla je nazvao “vitezom tarikata”, Ahmeda Hazrevija “vitezom puta” i “čovjekom fotovvata”, Šaha Šodža’a Karmanija “vitezom tarikata”, Ebul-Abbasa Kassabija “carem fotovvata”, Hasana Harakanija i Ebu Saida Ebul-Hajra “vitezovima”, Ebu Alija Rudbarija “vojskovođom vitezova” (Attār Nišābūrī, 1360: 74–75). Risala Kušejrija, također, predstavlja relevantan izvor u kojem se navode odlike *sufijskoga fotovvata*. Temeljna je od njih prema ovome djelu: “[...] Znaj da je temelj fotovvata u tome da je rob stalno obuzet djelovanjem za drugoga” (Qošeyrī, 1345: 355).

Na temelju pisanih izvora koji govore o *sufijskome fotovvatu* pristupanje ovome krugu, za razliku od tradicije *ajjārāna*, nije se ograničavalo samo na muškarce, nego su i žene pristupale u “halku” sljedbenika *fotovvata*. Jedna od žena koja se u sufijskim izvorima spominje kao “sljedbenica fotovvata” i “vitez” bila je Fatima Balhi, supruga Ahmeda Hazravija, koja je, protivno običajima toga vremena, zaprosila svoga supruga (Hoḡvīrī, 1336: 149).

Premda su pojedini sufije neke od slogana i praktičnih principa vitezova ugradili u svoje principe, temeljeći na njima svoje idejne postulate, ipak je zasebna sufijska skupina pod imenom “melametije” u jednoj izraženijoj formi prihvatila doktrinu viteštva, temeljeći stazu svoga djelovanja na principima ove doktrine. Melametije su svojim djelovanjem *sufijskom fotovvetu* poklonile praktičnu formu te su, okrećući se zanatskim cehovima i uspostavljajući relacije s *ajjārānima*, unijeli društveni aspekt u tesavvuf. Djelovanje ove grupe sufija rezultiralo je time da su se slogani i praktični principi vitezova, posebno “požrtvovanost” i “samozanemarivanje” u odnosu prema drugome, transformirali u segment sufijskoga naučavanja i tako je *fotovvat* i službeno transformiran u jednu od razina tasavvofa (Rāzī, bī tā: 144).

Važno je naglasiti da se ova duboka promjena koja se ogledala u povezanosti između tradicije *ajjārāna* i tesavvufa u Horasanu nije dogodila i u Bagdadu, koji je u periodu koji tretira rad slovio za jedno od važnih središta *ajjārāna* stoga što su oni težište svoga djelovanja u većini gradova temeljili na ratovanju i borbenim vještinama, a ukoliko su neki od njih i uspostavljali relacije sa sufijama, one su bile više lične prirode.

Melametijama se nazivala grupa sufija Nišabura čija je aktivnost započela u III st. po H. i to s ciljem suprotstavljanja društvenoj pojavi koja je po njihovu mišljenju predstavljala “licemjerno pobožnjaštvo” i dvoličnost. Nišabur je u III st. po H. bio poprištem djelovanja razno-

raznih religijskih pravaca i strujanja različitih sekti od kojih je svaka na sebi svojstven način i primjenjujući razne kulturološke metode nastojala potvrditi vjerodostojnost i legalnost svojih stajališta. Jedna od sekti koja je propagirajući asketizam i fanatične ideje uopće, kako u Nišaburu tako i u drugim horasanskim gradovima stekla veliki broj pristaša, bila je sekta keramijja koja je tako nazvana po utemeljitelju Mohammad ibn Karamu (255. po H.) Mohammad ibn Karam i njegovi sljedbenici stekli su veliki broj pristalica, u prvom redu među tkalcima u Nišaburu, ali i među drugim gradskim grupama i po prvi put osnovali su hanikah s ciljem ibadeta. Osim toga, podizali su i vjerske škole u kojima su kroz širenje svojih odgojno-obrazovnih principa na sav glas govorili o mezhepskim razlikama (Bāsūras, 1381: 1/187).

Kao što smo kazali, u ovom dobu i sufije, posebno u Nišaburu, uživale su veliki ugled među ljudima zbog svoga asketskog načina života, ali i stoga što su sloveli kao osobe koje posjeduju keramete darovane od Boga. Poput keramijja, i oni su u tolikoj mjeri stavljali naglasak na asketizam da je to kod nekih stvaralo predodžbu o njihovom “licemjernom pobožnjaštvu”. Ovakva situacija nagnala je neke sufije ali i askete da počnu razmišljati o načinu sučeljavanja s narastajućim licemjerstvom i dvoličnjaštvom. Jedna od tih skupina bile su melametije. Prema mišljenju nekih istraživača, termin “melametije” ili “melamije” izveden je iz arapskog korjena “لوم” (lām, vāv, mīm) koji je nekoliko puta spomenut u Kur’anu i znači “prijekor”, “ukor” (perzijski ekvivalent – *sarzaneš*, op. prev.) ili unižavanje nefsa (Afīfī, 1376: 344). Melametije su preporučivale stalno “prekoravanje” nefsa i borbu s njim jer je po njihovu mišljenju u prohtjevima nefsa korijen i izvorište svake štete i nevolje. Da bi se upokorio nefis, oni su primjenjivali metod izbjegavanja i udaljavanja od svakog djela koje bi ljudi mogli protumačiti kao asketizam ili ibadet. Štaviše, vladali su se tako da izazovu prijekor kod ljudi. Izvanjskim ponašanjem ne samo da nisu iskazivali asketizam, nego su se u očima ljudi prikazivali takvima da su kod njih, čak, izazivali negativnu predodžbu o svome vladanju. Melametije su oblačile odjeću kao *ajjārāni* i obrtnici i svaki njihov pripadnik imao je svoje zanimanje, a pred ljudima nisu iskazivali pobožnost (Sollamī, 1372: 1/46). Nije nimalo jednostavno precizno utvrditi povijesni period formiranja melametijskog pravca, ali uzimajući u obzir činjenicu da su oni već od III st. po H. predstavljali sufijsku skupinu u Nišaburu i drugim horasanskim gradovima koja je bila prihvaćena od ljudi, onda korijeni njihova formiranja sežu do II st.

po H. Hamdun Kassar (271. po H.), jedna je od važnih melametijskih ličnosti poznata po promoviranju njihova naučavanja i ideologije. Neka imena koja se u sufijskim izvorima spominju kao pripadnici melametijske škole, a koji su živjeli u III st. po H. bili su: Ebu Hafs Haddad Nišaburi, Abdullah Hidžam, Bašar Hafi, Hamza Bazzaz.

Najvažniji i primarni izvor o melametijama predstavlja Sollamijeva *Poslanica o melametijama*. Njena vrijednost jeste u tome što Sollami daje autentične podatke o melametijama koji se ne mogu naći kod drugih autora. Razlog je taj što je Sollamijev djed po majci bio jedan od velikana melametijske škole i sasvim je izvjesno da je sva svoja saznanja o melametijama prenio na unuka (Ibid.).

Resā'el-e Malāmatiyye sadrži 45 principa koje prenose Ebu Hafs Nišaburi i Hamidun Kassar. Uvid u ove melametijske principe pokazuje da je melametijska doktrina bila pod snažnim utjecajem *fotovvata* te da su postojale temeljne razlike između melametizma i bagdadske škole "tesavufa sahva" pa čak i horasanske škole "tesavvufa sokra". Kao zajedničke karakteristike *fotovvata* i melametizma mogu se izdvojiti: ukoravanje nefs, stalno nadziranje i promatranje nefs, štaviše, neprijateljstvo prema njemu; pomoć nevoljnicima; činjenje dobrih djela; skrivanje kerameta te bavljenje obrtništvom (Ibid., str. 422–436).

Melametijske škole, kako bi realizirale svoj temeljni princip, a to je izbjegavanje licemjerstva i dvoličnosti, za moto svog ponašanja odabrali druženje s ljudima i boravak u masi, želeći tako prikriti stanje nutrine od običnog puka, ali i iskazati posvemašnju iskrenost i pobožnost koja će im osigurati gospodarenje nad nefsom. U životopisima sufijskih velikana, kada se spominju melametijske škole, ukazuje se na njihovu odjeću kakvu su nosili *ajjārāni* (Ibid., 101). Etički princip da: bratu pokloniš od svoga imetka, pri tome ne gledajući u njegov imetak; da budeš pravičan prema njemu, pri tome ne očekujući pravičnost od njega – predstavlja trajni kodeks ponašanja *ajjārāna* islamskih područja, napose Horasana i Sistana.

Kao što je kazano, život Fozejla Ijaza, koji se od razbojništva okrenuo ka tesavvufu i koji je, štaviše, neke principe *ajjārāna* primjenjivao na svojoj duhovnoj stazi, predstavlja jedan od prvih primjera utjecaja *fotovvata* na tesavvuf. Premda Fozejl nije pripadao melametijama, on je među njima uživao veliki ugled. Zsigurno da su Fozejlova kao i iskustva drugih sufijskih velikana utrla put kasnijim melametijama i doprinijela uobličavanju ovoga pravca.

Među ličnostima druge polovine III st. po H. koje su promovirale

fotovvat u Nišaburu treba spomenuti i Nuha Ajjara Nišaburija, koji je održavao prisne i bliske veze s melametijama. Predaja o razgovoru između njega i Hamduna Kassara, jednoga od melametijskih velikana Nišabura, koja se spominje u velikom broju sufijskih izvora, rasvjetljava neke aspekte relacija između *ajjārāna* i melametija. U jednoj od predaja kaže se da je Hamdun Kassar pitao Nuha Ajjara o viteštvu. Nuh je kazao:

“Pitaš o tvom ili o mom viteštvu.” “I o jednom i o drugom”, kazao je Kassar. Nuh reče: “Moje viteštvo ogleda se u tome da odbacim kaftan (*qabā*), odjenem dervišku hrku i ponašam se u skladu s njom ne bih li postao sufija, i da napustim činjenje grijeha iz stida prema Bogu i ljudima. Ali, tvoje viteštvo ogleda se u tome da odbaciš dervišku hrku kako ne bi bio zaveden time da su ti ljudi naklonjeni i da ti poklanjaju pažnju, a i da ljudi ne bi bili zavedeni tvojom spoljašnjošću. Moje viteštvo, dakle, predstavlja slijeđenje vanjštine Šerijata, a tvoje viteštvo predstavlja slijeđenje nutrine hakikata” (Hoḡvīrī, 1336: 86).

Kao što je poznato, u vremenskom periodu koji tretira rad, sufije i askete nisu nosili kaftan, ali jesu dervišku hrku, jer je kaftan predstavljao obilježje *ajjārāna* i ovosvjetovnih ljudi. Nuhov odgovor pokazuje da se *ajjārāni* tog vremena, premda su poštovali mnoge principe viteštva i ponašali se u skladu s njima, ipak nisu u potpunosti pokoravali Šerijatu. Stoga je bilo nužno revidirati svoje ponašanje i kročiti stazom Šerijata i vjere. Sufije i askete, pak, trebali su se udaljiti od licemjerja i prikazivanja sebe pobožnima, kako naklonost ljudi ne bi u njima izazvala samodopadljivost.

Nuh Ajjar Nišaburi bio je poznata i obljubljenost ličnost među *ajjārānima* najudaljenijih regiona. Tako je jedan od poznatih arapskih *ajjārāna*, Ahmed ibn Ishak Sabgi (258–342), koji je među Arapima bio poznat pod imenom “Forūsiyye” (Odvažan Jahač) pohodio Nuha (Zahabī, 1424: 776).

Sufijski *fotovvat* koji se očitovao kroz melametizam bio je u tijesnoj sprezi sa zanatskim grupama. U jednoj od predaja koje prenosi Sollami kaže se kako je Abdullah Hadždžam pitao Hamduna Kassara: “Šta mi imaš reći o ostavljanju posla i zarade?” “Budi obrtnik”, reče mu Kassar, “jer ako ti kažu Abdullah Hadždžam (*haḡḡām* – onaj koji pušta krv kupicom, rogom; op. prev.), bolje je nego da ti kažu Abdullah – arif ili asketa (Sollamī, 1372: 94).

Naravno, sklonost melametija ka trgovima i bazarima nije potjecala iz vezanosti za dunjaluk i okupiranost ovosvjetovnim poslovima, već je

predstavljala izbjegavanje samopromoviranja zuhda i odbojnost spram prepoznavanja među ljudima kao pobožnih osoba. Ovakav pristup rezultirao je time da su melametije stekle ugled među narodom i da su stekli veliki broj murida među trgovcima. Ebu Hafs Hadad Nišaburi, jedan od melametijskih prvaka, kad god bi izlazio vani, odjevao se “kao čaršinlije”, a pošto bi se vratio kući oblačio bi sufijski ogrtač (Ibid., 434).

Neki istraživači smatraju da sklonost melametija ka *fotovvatu* potječe iz dominacije skupine *ajjārāna* u Horasanu te da sufizam nije imao nikakva utjecaja na ovaj proces (‘Afīfī, 1376: 47). Međutim, kao što je kazano, neki od sufija II st. po H., odnosno predmelametijskog perioda, postepeno su u svoja naučavanja uvodili viteške principe, poput Ma’rufa Karhija, Ahmeda Hazavija, Ebu Toraba Nahšabija, Šaha Šudža’a Karmenija. Pokušaji ovih sufijskih prvaka bili su pojedinačni, ali su osigurali preduvjete za promjene koje su se dogodile jedno stoljeće kasnije.

Jedan od uzroka koji je doveo do razlike između horasanskog *fotovvata* i *fotovvata*, kao i tradicije *ajjārāna* Transoksanije, napose Bagdada, jeste prodor tesavvufa među različite slojeve Horasana. Šerijatski bagdadski tesavvuf nije polučio uspjeh među nižim slojevima stanovništva, dok je horasanski tesavvuf, praćen *semāom* i poezijom, bio prijemčiv za sve slojeve. Jedan od poznatih likova horasanskog tesavvufa bio je i Ebu Seid Ebul-Hajr, koji je imao istaknutu ulogu u promoviranju *semā’a* i poezije na sufijskim skupovima (Šafi’ī Kadkanī, 1385). Naravno, drugo obilježje horasanskog tesavvufa jeste pomoć ubogima i siromašnima i veza s pukom. Ebu Seid Ebul-Hajr održavao je prisne veze s običnim pukom, posebno sa svojim muridima, a njegov hanikah bio je mjesto ibadeta, ali i mjesto odmora putnika-namjernika. On je gostoprimstvo i služenje ljudima smatrao principima *fotovvata* (Māyer, bī tā: 356).

Zaključak

Doktrina *fotovvata* ili tradicija viteštva (*javānmardī*) imala je duboke korijene, kako među Irancima tako i Arapima. Nakon islama, *fotovvat* u regionu Horasana svojom se suštinom razlikovao u poređenju s *fotovvatom* drugih krajeva, naročito Transoksanije i Bagdada, tako da su njegovi sufijsko-etički aspekti nadvladali elemente koje su unijeli *ajjārāni*. Ovome su doprinijeli prodor i širenje tesavvufa u horasanskom društvu jer je horasanski tesavvuf u usporedbi s bagdadskim uspostavio duboku i čvrstu vezu s autohtonom tradicijom ali i sa susjednim

regionima.

S perzijskog prevela: dr. Mubina Moker

Considering social aspects of the doctrine of *futuwwa* in Horasan from the III to VI centry after the Hijra⁵

Hamīd Karamīpour

Summary

The doctrine of *futuwwa* (chivalry) represents on the ancient historical phenomena since ancient Iran until modern times. Although this ideology was wide spread among many social groups, the bulk of research on this traditional social phenomenon stressed its warrior aspects, thus neglecting its social-economic character. By analyzing various aspects of the doctrine of *futuwwa* in the region of Horasan this paper tries to prove a standpoint that there was a process of mutual permeation of *futuwwa* and *tasawuf* in the historical period treated in the paper until the beginning of the caliphate of Nasiruddinullah and his attempts to institutionalize this doctrine. Also, in this period, the doctrine of *futuwwa* showed significant social aspects. These characteristics are noted, though periodically, in the tradion of *futuwwa* in Baghdad, which, at the time of Abbasid Caliph Nasir and in one limited time context, accepted an institutional form. This paper will not treat the characteristics of “Nasirian *futuwwa*” but will be limited to the aforementioned historical period in the region of Horasan, since there has not been a coherent research or a separate paper on the matter.

Key words: *futuwwa*, chivalry, *ajjārān*, *Malamatiyya*, *tasawuf*.

Izvori

1. Ansārī Haravī, Abū Esmā'īl 'Abdollah (1362), *Tabaqāt-e sūfiyye*, tashīh Mohammad Sarvar Moulāyī, Tūs, Tehrān
2. Bahār, Mohammad Taqī (1320), «Ġavānmardī», *Rūznāme-ye Mehr-e Īrān*, doure-ye yekom, 22

⁵ *Tahqīqāt-e tāriḫ-e eġtemā'ī*, sāl-e sovvom, šomāre-ye avval, bahār va tābestān 1392/2013, p. 89–113.

3. Balāzorī (1367), *Fotūh al-boldān*, tarğome-ye Mohammad Tavakkol, Nogre, Tehrān
4. Bāstānī Pārīzī, Ebrāhīm (1344), *Ya'qūb Leys*, Ebn Sīnā, Tehrān
5. Cahen, Cl. (1991), "Futuwwa", *The Encyclopaedia of Islam*, Vol. III, Leiden, Brill
6. Ebn Asīr, 'Ezzoddīn 'Alī (1351), Kāmel, *Tārīx-e bozorg-e eslām va Īrān*, tarğome-ye Abol-Qāsem Hālat va 'Abbas Xalīlī, Šerkat-e matbū'āt 'Alī Akbar 'elmī, Tehrān
7. Nafīsī, Sa'īd (1342), *Sarčešme-ye tasvof dar Īrān*, Ketābforūši-ye forūgī, Tehrān
8. Sollamī, Abū 'Abdor-Rahmān (1372), *Ketāb al-fotovva*, gerdāvārī Nasrollāh Pūr Ğavādī, Markez-e našr-e dānešgāhī, Tehrān
9. Sollamī, Abū 'Abdor-Rahmān (1377), *Al-malāmatīyye va as-sūfiyye va ahl al-fotovva*, tashīh Abū-'alā 'Afīfī, gerdāvārī Nasrollāh Pūr Ğavādī, Markez-e našr-e dānešgāhī, Tehrān
10. Tabarī, Mohammad ebn Ğarīr (1354), *Tārīx-e Tabarī*, tarğome-ye Abol-Qāsem Pāyende, 13, Bonyād-e farhang-e Īrān, Tehrān
11. *Tārīx-e Sīstān* (1345), tashīh Malekoš-šo'arā Bahār, Xāvar, Tehrān
12. Zakeri, Mohsen (1995), *The Sasanid Soldiers in Early Muslim Society*, Harssowits, Wiesbaden
13. Zarīn Kūb, 'Abdolhoseyn (1357), *Ğostoğū dat tasavvof-e Īrān*, Amīr Kabīr, Tehrān